

*Смазнова І. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АНТРОПОЛОГІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПАРНОСТІ АГРЕСІЇ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю антропологічної ефективності парності концептів агресії і толерантності. З антропологічних позицій проаналізовано агресію і толерантність як парні юридичні концепти, що зумовлено їх надзвичайною актуальністю, зростанням насильства на всіх рівнях прояву людини і суспільства, особливо в останні десятиліття. Було досліджено методологічну ефективність в антропологічному аспекті агресії і толерантності як парних філософсько-правових концептів. Сформульовано й обґрунтовано теоретичні пропозиції щодо впровадження отриманих результатів задля забезпечення захисту людини від незаконного насильства, протиправної агресії і гарантування дотримання принципу толерантності. У статті доводиться, що успішне використання антропологічної ефективності парності агресії і толерантності надає можливість правильно виховувати відчуття солідарності з іншими людьми, спрямовувати соціальну взаємодію всіх членів суспільства, надає можливості зменшити тенденції насильства у розвитку сучасного суспільства, наблизити до правореалізації в його природному вимірі. Багато в плані реалізації антропологічної ефективності парності концептів агресії і толерантності залежить від ступеня «зрілості» людей у суспільстві. Якщо суспільство складається зі зрілих особистостей в масовому масштабі, реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності буде розвиватися інтенсивно, її реалізація буде здійснюватися успішно. Реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності в значній мірі залежить від ціннісної шкали суспільства. Якщо на вершині цієї шкали буде знаходитися людина, її гідність, честь, її права, свобода, справедливість, їх рівна міра для однойменних суб'єктів права тощо, реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності буде здійснюватися успішно.

Пропонується застосування антропологічної ефективності парності концептів агресії і толерантності як різновиду людської діяльності; це процес та результат людської творчості. Суб'єкти застосування антропологічної ефективності парності агресії і толерантності – це сучасні люди з відповідним культурним рівнем, духовно-інтелектуальним наповненням, поглядами на права людини, з певними ціннісними настановами.

Ключові слова: агресія, толерантність, антропологічна ефективність, культура, цивілізація.

Постановка проблеми. Відправним посиланням для формування агресії і толерантності виступає людина, яка є суб'єктом прояву цих феноменів. Автономне дослідження агресії і толерантності призводить до зменшення значення дослідження, оскільки ці категорії без свого носія – людини – втрачають сенс і, як результат, інструментальну придатність.

Поведінка людини, позбавлена толерантності, втрачає людяність, позитивну соціальну значущість. Поза всяким сумнівом, що парність категорій «агресія» і «толерантність» стосується природи людини, причому агресія – це прояв тваринного початку, а толерантність – результат культури. Звідси випливає ефективність і результативність будь-якого дослідження, якщо застосовувати обидві категорії для аналізу того чи іншого явища, оскільки вони роблять результат такого дослідження багатовимірним, а не плоским.

Мета статті полягає у з'ясуванні антропологічної ефективності парності концептів агресії і толерантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з'ясування антропологічної ефективності парності концептів агресії і толерантності надзвичайно важливо передусім розглянути питання змісту агресії і толерантності окремо як явищ, які напругу випливають із природи тваринного або соціального початку людини.

Початковий пункт агресії деякі дослідники (К. Лоренц, Е. Фромм) виводять із біологічної природи. Крім того, згідно з К. Лоренцом, є вагомими підстави вважати, що сплеск внутрішньовидової агресії і навіть тенденція розвитку сучасного світу є найбільшою небезпекою, що загрожує людству. Тоді коли сучасна людина більшою мірою усунула зовнішні фактори природного добору (голод, холод, хвороби, дикі тварини тощо), колосальні обороти набрав внутрішньовидовий добір. Тому ХХ століття увійшло до історії людства не лише як період прориву людини у світі науки, прогресу, а і як період найбільш кривавих воєн, масових убивств, голодоморів, терору і тероризму.

В.А. Тишков вважає, що основними причинами пов'язаними з необхідністю появи феномена толерантності, є не тільки відмінності між людьми із соціальних, національних, політичних та інших аспектів, а й можливість появи конфліктів між ними за даними або іншими видами питань. Толерантність дозволяє вирішувати конфліктні запитання мирним ненасильницьким шляхом або не проявлятися зовсім [1].

Конфлікти в міжособистісному спілкуванні неминучі, тому необхідно розвивати здатність приймати іншого, прагнути зрозуміти іншу точку зору, відмовитися від категоричності в судженнях. Не меншою проблемою, водночас і невід'ємним елементом толерантності в суспільстві виступає і проблема гендерної рівності, яка залишається дотепер надзвичайно актуальною. В силу того, що толерантність є моральною якістю особистості, тобто не притаманна людям з народження, вона вимагає постійної актуалізації та цілеспрямованого виховання.

Сучасна концепція толерантності, зародившись у відносно недавні часи, знаходить своє вираження у багатьох народів

світу та набуває у світовому масштабі своєрідні форми суджень щодо свідомої діяльності людства і ментальності суспільства.

Антропологічний зміст толерантності як явища має радше соціальну природу, ніж антропну, але накопичений масив знань про людину дозволяє констатувати її полісутнісність. Сучасні науки подолали моносутнісні погляди на людину, що панували раніше. Оптимальний рівень толерантності визначається специфікою розвитку конкретної людини і, за великим рахунком, соціуму, в певних умовах (це те, що робить людину зокрема і суспільство загалом потенційно більш життєздатними). Оптимальна толерантність забезпечує відносно безконфліктну інтеграцію різних членів суспільства в групи, забезпечує розвиток людини і суспільства через прийняття нового. А з іншого боку, передбачає збереження єдності групи, суспільства, людської особистості (сприйняття самого себе в цілісності й послідовності думок і вчинків).

У соціокультурному середовищі людина знаходить засоби для подолання тих суперечностей, що виникають між природним і духовним, тваринним і культурним. Чи не найефективнішим засобом людини в цій ситуації є її духовність, огорнуті, просякнуті нею почуття, воля, дія тощо, носієм і генератором яких завжди є людський індивід.

Дуже фундаментальною в напрямку дослідження агресії і толерантності в приматів є праця нідерландсько-американського приматолога і біолога Франса де Ваала «В пошуках людського у приматів» [2]. Він став першим, хто дослідив, як відбувається розв'язання конфліктів у тварин, проводив паралелі між поведінкою приматів і людей. У його першій популярній книжці «Політика шимпанзе» описування та інтриги в шимпанзе під час боротьби за владу порівнювалися з аналогічною поведінкою політиків. Більш детально про біологічну природу толерантності ми розглядали в розділі 3 нашого дослідження.

І все ж таки найбільш досконалих і розвинутих форм толерантність набуває саме в соціальній сфері. У соціумі ми можемо спостерігати виникнення толерантної поведінки внаслідок: страху різного походження, під впливом мистецтва і культури, коли відбувається впровадження ідеї терпимого ставлення до іншої людини, здебільшого на емоційному рівні, під впливом загального «розвитку особистості» на основі індивідуально-психологічних характеристик-передумов.

Насправді, складність людського існування полягає в тому, що воно відбувається одночасно у декількох вимірах: космічно-природному або вітальному, в соціумному і культурному. Природно-органічне існування поєднується із соціальним, тобто життям серед інших, подібних собі, у різних суспільних сферах, і життям духовним, що є втіленням культури. Ні одна із цих сфер не може бути безболісно відірвана від людини. Вони необхідні людині, щоб мати зв'язок із природою, суспільством та духовними цінностями культури. Кожна людина унікальна нерозривною єдністю всіх трьох начал. Проте людині дуже ускладнює її ситуацію те, що кожне із трьох її «я» має свою логіку розвитку і може існувати самостійно, зумовлюючи, відповідно, і поведінку людини. Її завдання якраз і полягає в тому, щоб увіповіднити, згармоніювати ці іпостасі, бо це і є найефективніше вирішення даної ситуації. Це проблема великої складності, зумовлена сутністю природи кожної з них. Річ у тім, що вітальне «я» особистості, будучи нестримним прагненням бути, жити, продовжити себе у часі серед інших життів, є дуже центричним, воно замкнуте на собі, не знає поділу на

добре і зле, красиве і потворне й існує на рівні підсвідомого та несвідомого. Десь у глибинах психіки воно живе своїм життям, час від часу пориваючись на поверхню культури, моральності, права, то будучи безпечним, незначним для оточення, то у формах агресивно-немотивованих, загрожуючи оточенню руйнацією [3]. Якщо ж людина дозволяє собі агресивно-немотивовану поведінку свідомо, то в неї великою є ймовірність стати злочинцем. Щоб цього не сталося, на допомогу людині має прийти духовно-культурне.

Соціокультурні якості людини формуються в результаті контактів, взаємодії людини з іншими людьми, в процесі людської творчості, засвоєння різних форм духовного досвіду людства. Особистісне – це сукупність набутих індивідом якостей в соціокультурному середовищі для забезпечення індивіда, його зв'язку з іншими людьми.

Концепція множинності людської природи орієнтує на толерантне ставлення до виявів людської своєрідності (як індивідуальної, так і культурної), але ця терпимість не безмежна, а обмежується ідеєю права. Тому що, виходячи з визнання множинності людської природи, ми повинні забезпечити повне виправдання людської відмінності, однак лише тією мірою, якою ця своєрідність не приносить нам шкоди [4, с. 61].

Отже, звідси дуалізм: природна агресивність вгамовується соціально набутою толерантністю, причому важливим є баланс між ними, оскільки занадто високий рівень толерантності суспільства робить його вразливим перед більш агресивним суспільством, і навпаки: низький рівень толерантності призводить до самознищення частини суспільства.

Деякі дослідники вважають, що всі вагомі результати дуалізму біологічної та соціальної історії (включаючи наше власне існування) є результатом ліміту доступних ресурсів у реальному світі та криз, які від цього періодично загострюються. Тобто відносини між суспільством і природою, організмом і середовищем є від самого початку кризовими, залишаються такими за визначенням, і може йтися лише про ступені гостроти кризи; саме життя представляє собою іманентний стрес, який періодично посилюється і відносно послаблюється [5, с. 20].

Інтелект (а значить, і толерантність як його частина) формувався як інструмент агресії. Перефразуючи А.П. Назаретяна [5, с. 39]: еволюційна тенденція полягала в тому, що у поведінці організмів, наділених більш розвинутим інтелектом, агресивна (направлена на перетворення зовнішнього середовища) складова частина індивідуальної поведінки все більш домінувала над пасивним реагуванням (уникненням, терпимістю). І це створювало наполегливу необхідність в удосконаленні внутрішніх гальм, саме з результатом такого удосконалення терпимість виросла до рівня толерантності. Толерантність – це вміння штучно регулювати агресію, інструмент, який виробило людство для забезпечення подальшого розвитку суспільства. Обмеження насильства не передбачає зниження агресії і навіть може супроводжуватися зростанням її рівня.

Антропологічна ефективність парності категорій агресії і толерантності, ґрунтована на сучасних людинознавчих знаннях, дозволяє трактувати сутність людини через єдність унікального і неповторного біологічно-соціального виміру.

Звичайно, антропологічна ефективність парності категорій агресії і толерантності є складною і багатогранною, що підтверджується історією розвитку категорій агресії і толерантності. Кожному історичному періоду відповідає увід-

повіднений йому рівень розвитку особистісного начала, усвідомлення його, тобто особливостей розвитку людини як культурно-соціальної істоти. Різні суспільно-культурні системи по-своєму мислили людину і відповідно формували її як більш-менш агресивну чи толерантну істоту. Загалом же, судити про це можна, дослідивши обсяг і характер тих прав і свобод, якими були наділені люди в конкретних суспільствах, у конкретний історичний період.

Сучасне суспільство вимагає використання потенціалу антропологічної ефективності парності категорій агресії і толерантності, а не окремого виділення того чи іншого. Саме особистість прагне бачити буття гармонійним, гуманістичним, довершеним, а без визнання парності категорій агресії і толерантності як частини антропологічної природи не буває. М. Бердяєв наголошував, що особистість являє собою поєднання універсально-нескінченного й індивідуально-особливого: «Особистість є свобода і незалежність людини у відношенні до природи, до суспільства, до держави, але вона не є егоїстичним ствердженням, а якраз навпаки <...> Особистість у людині – це її незалежність від матеріального світу, який є матеріалом для роботи духа. І разом із тим особистість – універсум, вона наповнюється універсальним змістом» [6, с. 21].

Навіть гуманістичний потенціал права значно краще проявляється в дійсності тих суспільств, де в нормативних актах закріплені принципи формальної рівності, взаєморозуміння, толерантності, сприйняття іншого як рівноцінного собі. Антропологічна ефективність парності категорій агресії і толерантності проявляється в сучасному міжнародному співтоваристві, де все більше приживається ідея гуманізації, зближення прав людини загалом і громадянських прав людини конкретного суспільства, і це теж є свідченням гуманізації сучасної правової реальності, просякнення антропологічним принципом толерантності суспільного організму. Відбувається сприйняття людини як самоцінної, самодостатньої істоти, згустку агресивного і толерантного потенціалу для творчої енергії, що випромінюється в буття.

Людина так влаштована, що вона неминуче повинна, щоб жити і розвиватися, звертатися до інших людей і взаємодіяти з ними. І робити це вона має на засадах парності категорій агресії і толерантності. Здатність до солідарної взаємодії з іншими, до єднання з іншими, подібними собі, свідчить про соціальну сутність людини. Проте не слід забувати про її природню, біологічну сутність.

На реалізацію права в різних формах впливають суто природні якості людини: психіка, воля, агресія, позитивні емоції, природні розумові здібності тощо. Окрім цього, людина є соціальною істотою, і її соціальні якості теж мають вплив на правореалізацію. Концепція множинності людської природи орієнтує на толерантне ставлення до виявів людської своєрідності (як індивідуальної, так і культурної), але ця терпимість не безмежна, а обмежується ідеєю права. Тому що з огляду на визнання множинності людської природи ми повинні забезпечити повне виправдання людської відмінності, однак лише тією мірою, якою ця своєрідність не приносить нам шкоди [7, с. 61].

Висновки. Антропологічна ефективність парності концепцій агресії і толерантності дає нам можливість правильно виховувати почуття солідарності з іншими, спрямовувати соціальну взаємодію з іншими членами суспільства, її перебування в різних соціальних інститутах, соціальні ролі, рольові функції

тощо. Усе це в підсумку надасть можливість зменшити тенденції насильства у розвитку сучасного суспільства, наблизить до правореалізації в його природньому вимірі.

У сучасній Україні розуміння і використання антропологічної ефективності парності концепцій агресії і толерантності на дуже низькому рівні, домінує концепція тиску на будь-яку «інаковість» (яка нерідко набуває агресивного характеру) насильницькими методами, що зумовлює незрілість українців як суб'єктів права і України як правового суспільства. У демократичних країнах використання антропологічної ефективності парності агресії і толерантності відбувається значно інтенсивніше, і, як наслідок, у масовому масштабі суспільство складається з повноцінних толерантних суб'єктів права, а отже, і є правовим суспільством. Особливо багато в плані реалізації антропологічної ефективності парності агресії і толерантності залежить від ступеня зрілості людини – особистості. Якщо суспільство складається зі зрілих особистостей в масовому масштабі, реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності буде розвиватися інтенсивно, її реалізація буде здійснюватися успішно. Реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності в значній мірі залежить від ціннісної шкали суспільства. Якщо на вершині цієї шкали буде знаходитися людина, її гідність, честь, її права, свобода, справедливість, їх рівна міра для однойменних суб'єктів права тощо, реалізація антропологічної ефективності парності агресії і толерантності буде успішною. Де зневажена людина, де на вершині ціннісної шкали замість загальнолюдських цінностей знаходяться другорядні, групові, часткові, там і є проблеми з реалізацією антропологічної ефективності парності агресії і толерантності.

Застосування антропологічної ефективності парності агресії і толерантності як різновиду людської діяльності – це процес та результат людської творчості. Нам необхідно буде врахувати характеристики сучасної української людини, яка є учасником застосування антропологічної ефективності парності агресії і толерантності, оскільки ці характеристики вона транслює на цю діяльність. Суб'єкти застосування антропологічної ефективності парності агресії і толерантності – це сучасні українці з відповідним культурним рівнем, духовно-інтелектуальним наповненням, поглядами на права людини, з певними ціннісними настановами тощо. Все це не може не відбитися на процесах подолання насильства, а скоріш, його агресивних, інтолерантних форм, ефективності застосування принципу толерантності в соціумі, змісті та якості толерантності як тенденції розвитку сучасного суспільства. З проблемою сучасної людини, її рівнем розвитку, приналежністю до певної національної культури, ставленням до прав людини, вибором певних засад правового розвитку і правозастосовчої діяльності пов'язане розуміння толерантності як одного з основних принципів розвитку сучасного суспільства.

Література:

1. Тишков В.А. О толерантности. Толерантность, взаимопонимание и согласие : материалы Междунар. конф. / отв. ред. В.А. Тишков. Москва : Изд-во ИЭА РАН, 1997. С. 17–38.
2. Waal F. de. The Bonobo and the Atheist: In Search of Humanism Among the Primates. New York-London : W. W. Norton&Company, 2013. 303 p.
3. Фрейд З. Я и Оно. Киев : Азбука, 2015. 288 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-

- держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 2 : *Філософія права*. 1128 с. С. 61.
5. Назаретян А.П. Антропология насилия и культура самоорганизации. *Очерки по эволюционно-исторической психологии*. Изд. 3-е, стереотипное. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 256 с. С. 20.
 6. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Царство Духа и царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. 375 с. С. 21.
 7. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. : С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 2 : *Філософія права*. 1128 с. С. 61.

Smaznova I. Anthropological efficiency of parity of aggression and tolerance

Summary. The article is devoted to revealing the anthropological effectiveness of the parity of aggression and tolerance. From an anthropological standpoint, aggression and tolerance have been analyzed as paired legal categories, due to their extraordinary relevance, increasing violence at all levels of human and social manifestation, especially in recent decades. Methodological effectiveness in the anthropological aspect of aggression and tolerance as paired philosophical and legal concepts has been investigated. Theoretical proposals on the implementation of the obtained results are formulated and substantiated in order to ensure protection of the person against unlawful violence, unlawful aggression and to guarantee compliance with the principle

of tolerance. The article argues that the successful use of the anthropological effectiveness of the parity of categories of aggression and tolerance gives the opportunity to properly nurture a sense of solidarity with other people, to direct social interaction of all members of society, to reduce the tendency of violence in the development of modern society, to bring it closer to the right dimension. Much in terms of anthropological effectiveness of the parity of the concepts of aggression and tolerance depends on the degree of «maturity» of people in society. If a society is composed of mature individuals on a massive scale, the realization of the anthropological efficiency of the parity of the categories of aggression and tolerance will develop intensively, its implementation will be successful. The realization of the anthropological efficiency of the parity of aggression and tolerance depends to a great extent on the value scale of society. If at the top of this scale there is a person, his dignity, honor, his rights, freedom, justice, their equal measure for the same subjects of law, etc., the realization of the anthropological efficiency of the parity of aggression and tolerance will be successful.

The application of the anthropological efficiency of the parity of aggression and tolerance as a kind of human activity is proposed, it is the process and result of human creativity. The subjects of application of the anthropological effectiveness of the parity of aggression and tolerance are modern people with the appropriate cultural level, spiritual and intellectual content, views on human rights, with certain value propositions.

Key words: aggression, tolerance, anthropological effectiveness, culture, civilization.